

УДК 811.161.2'35+821.161.2-6.08

Приходько Н. С.

**„ЛАПКИ” ЯК ГРАФІЧНИЙ МАРКЕР ІНТЕКСТОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В
ЛИСТАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,

Луцьк, пр. Волі 13, 43025

UDC 811.161.2'35+821.161.2-6.08

Prykhodko N. S.

**“QUOTATION MARKS” AS GRAPHICAL MARKER OF IN-TEXT
INFORMATION IN LESIA UKRAINKA’S LETTERS**

Lesya Ukrainka Eastern European National University

Lutsk, Volya Avenue 13, 43025

Анотація. У статті розглянуто функції візуально-графічного оформлення писемного тексту та особливості його сприйняття адресатом; з’ясовано функції лапок в епістолярних текстах Лесі Українки; проаналізовано різновиди цитувань та способи їх актуалізації.

Ключові слова: параграфеміка, синграфеміка, супраграфеміка, топографеміка, епістолярний текст, лист, цитація, лапки, Леся Українка.

Abstract. The article deals with recipient’s perception peculiarities of written text and functions of its visual graphic design; ut is defined the function of quotation marks in Lesia Ukrainka’s epistolary texts; it is analyzed the types of citing and methods of its actualization.

Key words: para-graphemic, syn-graphemic, super-graphemic, topo-graphemic, epistolary text, letter, citing, quotation marks, Lesia Ukrainka.

В останні десятиліття ХХ ст. все більше увагу дослідників привертають різні способи візуально-графічного оформлення тексту, зокрема, в писемному (а почасти – і в рукописному) варіантах, які виявляються в розташуванні тексту

на сторінці, зміні шрифтів, виділенні слів за допомогою курсиву і розрідженого інтервалу. До параграфемних елементів також належать надрядкові й підрядкові знаки, математичні знаки, букви з інших алфавітів. Узвичаєно вчені виділяють три групи параграфемних знаків: 1) *синграфеміка* (механізм пунктуаційного варіювання, коли розділові знаки можуть стояти в будь-якому місці в реченні); 2) *супраграфеміка* (механізм шрифтового варіювання); 3) *топографеміка* (механізм варіювання площини й простору тексту) [3]. Будь-яке включення графічних засобів у художнє мовлення – поліфункційне. Такі прагматичні функції, як привернення уваги адресата чи виділення комунікативно значущих елементів висловлювання, тісно переплітаються з функцією компресії інформації та функцією створення емоційно-оцінних, естетичних і функційно-стилістичних конотацій. „Графічні засоби можуть передавати функціонально-стилістичну інформацію, вони здатні сигналізувати про емоційний стан мовця, тобто служити для вираження його емоційного збудження, невпевненості, подиву, сумніву, невдоволення, іронії тощо. Вони розкривають ставлення автора до написаного і є засобом вираження оцінки, а також маркером імплікації і підтексту” [2]. Смысл графічно виділених лексичних одиниць реалізується за допомогою контексту, елементом якого виступає саме графічне маркування [Волощук І. І.].

Серед важливих графічних засобів варто виділити *лапки*. Традиційно в друкованих текстах використовують *кутові лапки* (лапки-ялинки), а в рукописних – *звичайні* (німецькі). Зазвичай у лапки беруть: „1) цитати, причому й тоді, коли цитата входить у середину речення як його складова частина; 2) слова, що їх не вважають за свої, або що наводяться з відтінком презирливого чи іронічного ставлення до чужого вислову, а також слова, вжиті вперше або, навпаки, застарілі та незвичайні; 3) індивідуальні назви заводів, фабрик, клубів, пароплавів, організацій, підприємств, наукових праць, літературних творів, газет, журналів, кінофільмів тощо [5, 151–152].

Лапки мають яскраво виражений прагматичний характер: виявляють ставлення мовця до повідомлення і вказують на особливість повідомлення,

взятого в лапки. Мовець має змогу певним чином контролювати зміст, намагається досягти адекватного сприйняття й розуміння, акцентує увагу читача на додаткових значеннях, котрі часто виражають іронічне ставлення до повідомлення чи особи. Суто графічний характер *лапок* можна простежити у випадках, коли вони передають ті чи ті особливості висловлювання, які не отримують вираження чи не досить чітко виражені в усному мовленні.

Часто для актуалізації іронічного смислу виникає потреба звернутися до вертикального контексту, наприклад, у випадках обігрування цитат. Графічний маркер такої цитації – лапки і вказівка на джерело цитування. Графічно маркована цитація – важливий засіб введення „чужого” тексту (інтексту) в авторську оповідь, сприяє розкриттю авторської іронії. Графічно марковане висловлювання, коли маркування виступає як знак належності іншій особі, найчастіше, першочергово з’являється у прямій мові персонажа без маркування, а вже потім відтворюється у мовленні автора як своєрідна цитата. Цей прийом виділення інтексту як носія певної емоційної оцінки, особливого відображення міжособистісних стосунків дістав назву „цитація” [2]. Для автора завжди бажано, щоб адресат (читач) помітив взаємодію різних текстів. З іншого боку, це ще й вияв етичних засад автора. Щоправда, цитація не завжди маркована лапками, але їх використання полегшує сприйняття, формалізує цитацію. Власне наявність лапок підкреслює буквальний смисл цитації.

Лапки – засіб вираження оцінки, саме вони вказують на суб’єктивно-оцінну модальність тексту. Тому формалізація цитації робить закладений у ній смисл більш чітким, очевидним і ширшим. Цитація – видимий чи прихований коментар, який виражає авторську оцінку того чи іншого явища дійсності [2].

Крім узвичаєних узуальних графічних засобів, вирізняють і авторські графічні засоби. О. О. Журтова зараховує до них: 1) способи шрифтового варіювання (не є обов’язковими, автор їх вибирає індивідуально); 2) авторську пунктуацію; 3) площинну синтагматику (ненормоване розташування фрагментів тексту на площині сторінки). Авторська графіка – засіб вираження авторського задуму, виокремлення одних елементів на тлі інших [4].

Спробуємо проаналізувати, як використовувала графічні засоби в листуванні Леся Українка. Насамперед зауважмо, що важливий засіб емоційно-експресивного вираження інформації в епістолярних текстах – лапки, які, крім головної функції – вирізнення прямої мови, цитат, власних назв, виконують факультативну функцію – вказують на особливий зміст слів, на експресію. За допомогою лапок у її листах виділено: *власні назви, фразеологізми, інтекстові компоненти (цитація з різних джерел, представлена різнорідними граматичними одиницями), іронічні слова, прізвиська.*

Традиційно Леся Українка використовує лапки для вирізнення:

1) **власних назв** узуального типу, серед яких можемо виокремити:

– **хремаіоніми** („оповідання Daudet *«Le phare des Sanguinaires»* (Доде *«Маяк Кровожерів»* (франц.). – Ред.)...” (до О. П. Косач (матері), 25 січня 1898 р., Ялта) [11, 12]; *«Троянда»* (до О. П. Косач (матері), 25 січня 1898 р., Ялта) [11, 13]; *«Основи біблійної критики»* (до М. І. Павлика, 9, 10 травня 1899 р., Берлін) [11, 104]; „*Мама їздила в Харків на «Різдвяну ніч» дивиться»* (до Є. І. Драгоманової, 11 березня 1883 р., Київ) [10, 13]; „*З твоїм парохомом «Константином» трапився ще один скандал: дурень капітан таки повів його з Севастополя до Одеси, але з Тарханкута повернув назад у Севаст[ополь] , бо далі було годі, до того ж нахопилась буря; черпаючи бортом воду, ледве-ледве доліз він до Севастополя, і то на буксирі під кінець»* (до О. П. Косач (матері), 2 лютого 1898 р., Ялта) [11, 15]);

– **гемероніми** (*«Нове слово»* (до О. П. Косач (матері), 25 січня 1898 р., Ялта) [11, 12]; *«Вествик Европы», «Русская мысль»* (до М. І. Павлика, 2 листопада 1898 р., Київ) [11, 75]; *«Жизнь и искусство»* (до О. П. Косач (матері), 17 лютого 1898 р., Ялта) [11, 18]; *«Будучність»* (до М. І. Павлика, 1 липня 1899 р., Берлін) [11, 131]);

2) **власні назви** індивідуально-авторські, які актуалізовані з:

а) **родинної метамови:**

– **антропоніми** («Герцог» (жартівливе прізвисько троюрідного брата П. А. Косача – Миколи Олексійовича, який займався генеалогією роду Косачів і запевняв, що їх предки були герцогами з Герцеговини (Сербія)) (до О. П. Косач (матері) і О. П. Косач (сестри), 19 березня 1902 р., Сан-Ремо) [11, 340]; «козерог-козерожейший» (брат Садовського) (до О. П. Косач (сестри), 29 грудня 1902 р., Сан-Ремо) [11, 377]; «гусі» (жартівливе прізвисько молодших сестер Лесі Українки – Ольги, Оксани, Ісидори) (до О. П. Косач (матері), 19 квітня 1898 р., Ялта) [11, 43]; «хрущі» (менші сестри і брат Лесі Українки) (до М. П. Косача, травень 1888 р., Колодяжне) [10, 21]);

б) товариського спілкування:

– **антропонім** («ведмідь» (прізвисько Осипа Степановича Маковея) (до О. Ю. Кобилянської, 1 серпня 1901 р., Буркут) [11, 262];

Спостережено, що епістолярні тексти Лесі Українки містять чимало інтекстової інформації, представленої шляхом цитування (прямого, безпосереднього і непрямого, опосередкованого). Авторами цитувань можуть бути як відомі широкому загалу мовні особистості, так і мало- або зовсім незнайомі.

Зафіксовано значну кількість цитувань відомих письменників (зокрема, поетів), частина з яких були улюбленими авторами Лесі Українки (твори деяких із них вона перекладала). До найчастіше цитованих належать:

– Г. Гейне („*Nennt man die grössten Schmerzen, so wird auch das meine genannt*» («Коли назвуть найтяжчі страждання, тоді і моє назвуть» (нім.). – Ред.), – сказав Гейне, і я скажу за ним, але Гейне сказав, і по праву сказав, ще й другі слова, яких я не важуся сказати, тільки в години якогось безум'я вони все бринять мені в думці, і трудно буває заставить їх замовкнути» (до О. П. Косач (матері), 12 березня 1898 р., Ялта) [11, 28–29]);

– П'єр-Жан Беранже („*Чогось мені дуже шкода Заньковецьку, все вірші Беранже згадуються: «Encore une etoile, qui file, file et disparaît*» («Ще одна зірка, що падав, падає і зникає» (франц.). – Ред.), вона зробила на мене

симпатичне, хороше враження, і жаль мені її” (до О. П. Косач (матері), 1 травня 1898 р., Ялта) [11, 48]);

– М. Лермонтов (*«Все это было бы смешно, когда бы не было так грустно»*) (до М. І. Павлика, 7 червня 1899 р., Берлін) [11, 128]);

– В. Шекспір (*„Гарні його нариси, тільки сумні невимовно... врешті, вся наша література веселістю не відзначається, часом як начитаюсь її (не виключаючи і власних творів), то так і хочеться сказати з розпачем Гамлета: «Най дьявол носить смуткове убрання, а я надіну ясні кармазини!» – і, певне, я се зроблю, тільки ще не зараз, потрохи звикатиму, оце ж почала червоні капелюхи носити...»*) (до О. Ю. Кобилянської, 16, 17 жовтня 1899 р., Київ) [11, 142]).

Не менш уживані в листах Лесі Українки безпосередні цитування:

– знайомих (лікаря п. Дерижанова: *„Посилаю фотографії дві – і білу, і чорну, – так просить п. Дерижанов, каже: «Это будет занимательно». Нехай буде по-його»*) (до О. П. Косач (матері), 17 лютого 1898 р., Ялта) [11, 19]; *„«Впрочем, хирурги вообще во всех остальных областях медицины – сапожники!» – так заключив п. Дерижанов і, я думаю, по правді»*) (до О. П. Косач (матері), 12 березня 1898 р., Ялта) [11, 26]);

– рідних (сестру Оксану: *„Укус так, видно, справді дуже радий з своєї подорожі (Ліляне лає Оксану ні за подоріж, ні за що взагалі, принаймні я не чую того.), бо якось увечері, лягаючи спати, промовив, зітхаючи, з полегкістю: «Яка б я тепер була нещасна людина, якби не поїхала!»*) (до О. П. Косач (матері), 13 квітня 1898 р., Ялта) [11, 40]);

– друзів (С. Мержинського: *„С[ергій] К[остянтинович] думає тільки про те, коли б настільки поправитись, щоб їхати – «в такому стані, як тепер, я вже ж не можу їхати, бо се було б занадто багато клопоту для того, хто мав би мене везти», – він не думає про те, що його в жадну санаторію не приймуть таким»*) (до О. П. та П. А. Косачів, 28 січня 1901 р., Мінськ) [11, 203]).

В епістолярній спадщині Лесі Українки зафіксовано різні типи цитат: *цитати-речення*, *цитати-усічені вирази*, а також *цитати-слова*. Серед найчастіше цитованих Лесею Українкою слів можемо виділити: 1) діалектні слова («*тарапати*» (до О. Ю. Кобилянської, 30 січня, 3 лютого 1900 р., Київ) [11, 159], «*монятись*» (до М. І. Павлика, 1 серпня 1898 р., Гадяч) [11, 59], «*орудки*» (до О. Ю. Кобилянської, 26 грудня 1900 р., 2 січня 1901 р., Київ) [11, 200]); 2) розмовну лексику («*підкузьмила*» (до М. П. Косача і О. П. Косач (сестри), 5 липня 1901 р., Чернівці) [11, 247]); 3) okazіоналізми («*українішої*» (до О. Ю. Кобилянської 21 липня, 4 серпня 1899 р., Гадяч) [11, 133]); 4) стереотипні вирази, які належать різним етносам („*От вона – «русская зима!»*, *бодай її...*” (до М. І. Павлика, 16 жовтня 1898 р., Київ) [11, 70]).

Українська мова в листах Лесі Українки – відкрита, як справедливо зауважує І. І. Волощук, „до всіх культур світу, до літературних надбань інших народів. Поряд співіснують українська приказка, народний дотеп і французький усталений вислів, польський фразеологізм і латинський афоризм, російський літературний зворот і поетичний рядок із відомого твору німецького письменника. Ці іншомовні вкраплення функціонують як емоційно-експресивні засоби увиразнення індивідуального стилю, точніше – як форма передачі емоційного стану особистості, яка відчувала внутрішню форму образного вислову, яка жила в світі іншомовних літератур і постійно трансформувала цей світ в український інтелектуальний контекст” [1].

Власне тому, крім цитувань українською мовою, вона дуже часто вдавалася до актуалізації інтекстової інформації чужими мовами, зокрема, *латинською* („*От тільки одно мене бентежить, знаєш, тес «mens sana in corpore sano»* («Здоровий дух у здоровому тілі» (лат.). – Ред.) (*а мені таки все не ліпше, а либонь, чи не гірше – може, й різать прийдеться*), *ну, та якось-то буде*” (до М. П. Косача, 8–10 грудня 1889 р., Колодяжне) [10, 38]), *французькою* („*Моя бідна «la grande Oulita»* («Велика уліта (франц.). – Ред.) *тепер, може, і на миші переведеться непереписана, коли не знайдеться спасенної душі, щоб переписала, бо не хутко дочекається вона честі мого*

власноручного переписування...” (до М. П. Косача, 30 травня 1890 р., Колодяжне) [10, 59–60]), **німецькою** („Хочу в кінці мая рушити з тіткою до Полонного, звідти одбігти до Звягля – *«Schöne Wiege meiner Leiden!»* («Прекрасна колиска моїх страждань!») (нім.). – Ред.), – а потім вже податись у Полтавщину до Гадяча та на Безбородьків хутір та ще десь там вибрати час, що в Одесу попасти” (до М. П. Драгоманова, травень 1893 р., Колодяжне) [10, 152]), **італійською** („Нехай там я і азіатка, і сяка, й така, а все-таки Ви можете мені вірити. *«Veder Napoli e poi morire»* («Побачити Неаполь, і потім вмерти» (італ.). – Ред.), – кажуть люди, ну і я кажу те саме, тільки не про Неаполь” (до М. П. Драгоманова, 15 жовтня 1893 р., Колодяжне) [10, 173]), **польською** („Здається, я щодо моєї драматургії можу сказати: *«Śpiewak jestem, niestety! Śpiewać nie tam komu!..»* («Я співець, на жаль! Співати не маю кому!..») (польськ.). – Ред.)” (до О. П. Косач (матері), 25, 26 грудня 1897 р., Ялта) [10, 413]).

З-поміж російськомовних цитацій кількісно вирізняється (цілком передбачувано з огляду на екстралінгвальні чинники) тематична група медичних термінів: „водолечебницу”, „вытяжение”, „желудочное страдание”, „самочувствие”, „отложения”, „отек”, „жесткость дыхания”, „предрасположение”, „уплотнение”, „без осложнений”, „зараза”, „для укрепления нервов”: „Зробив він уже і аналіз мокроти (добре, що зробив, бо тепер би вже не можна було – кашлю нема), каже, що бацил туберкулів не ма, а єсть якісь там *«отложения»*, що показують на слабкий стан легких, але не на справжню хворобу” (до О. П. Косач (сестри), 10 січня 1902 р., Сан-Ремо) [11, 311].

В епістолярних текстах Лесі Українки зафіксовано чимало фразеологізмів, які здебільшого виконують функцію **коментаря** до листовної інформації, зокрема її важливості („Згоріти п'єса не могла, бо то було багато пізніше моєї посилки. Розписка у мене єсть – ховаю *«як зіницю ока»* (до О. П. Косач (матері), 12 березня 1898 р., Ялта) [11, 27]), відсутності кореспонденції („Просила я ще літом одного його університетського товариша прислати мені

які спомини, але досі не маю *«ні одвіту ні привіту»*” (до М. І. Павлика, 16 жовтня 1898 р., Київ) [11, 70]), характеристику інших осіб (*„Я искала этому причин в его, откуда-то теперь явившейся (конечно, от болезни), религиозности, проявляющейся и в бреду, и наяву, но он сказал мне вчера в одну минуту просветления: «Это отчужденность смерти, других причин не ищите». Да, конечно, он прав. Он теперь уже совсем «не от мира сего»*” (до В. Г. Крижанівської-Тучапської 4 березня 1901 р. Мінськ) [11, 215]); або функцію *автокоментаря* (*„Ся зима була для мене трохи краще минулої (97 р.), та все-таки поганенька: багато сили вимотали з мене вприскування, і ніяк я не можу вернутись «в свої береги»*” (до Л. М. Драгоманової, 7, 8 квітня 1898 р., Ялта) [11, 34]; *„Оце спішуся писать, бо ніколи, не стільки роботи, скільки стан душі «як у чорта перед утренею» – сього вечора читаю в Літерат[урному] тов[аристві] реферат про буковинських белетристі”* (до О. П. Косач (сестри), 21 грудня 1899 р., Київ) [11, 158]; *„От і знов беруся здійсмати «сізіфовий камінь» догори!..”* (до М. П. Косача, 30 травня 1890 р., Колодяжне) [10, 58]).

Серед фразеологізмів вирізняється (і не лише кількісно) група біблійних фразеологізмів, цитат зі Святого Письма (бібліїзмів), наприклад: *„Не надеюсь ни на князи, ни на сыны человеческие”* (до Л. М. Драгоманової-Шишманової, 11, 12 грудня 1899 р., Київ) [11, 153], *„По ділах їх пізнаємо їх”* (до О. Ю. Кобилянської, 26 лютого 1902 р., Сан-Ремо) [11, 324], *„со страхом божим и верою приступати”* (до А. С. Макарової, 23 січня 1895 р., Софія) [10, 274] *„во многоглаголении несть спасения”* (до О. П. Косач (сестри), 5 березня 1902 р., Сан-Ремо) [11, 330], *„око за око!”* (до Л. М. Драгоманової-Шишманової, 21 березня 1902 р., Сан-Ремо) [11, 342], *„остави нам долги наша, якоже и мы оставляем должником нашим”* (до О. Ю. Кобилянської, 14 листопада 1902 р., Сан-Ремо) [11, 372], *„хліб насущний”* (до О. П. Косач (сестри), 29 грудня 1902 р., Сан-Ремо) [11, 376]. Функційно з-поміж них виокремлюються автокоментарні біблеїзми.

З-поміж прислів'їв, приказок і крилатих виразів Леся Українка найчастіше цитує ті, що характеризують стан її здоров'я (*„Ви давно щось писали, та тоді я*

ще була дуже запаморочена наркозом, то й забула. Тепер я «в здоровому і твердій пам'яті»» (до М. І. Павлика, 7 червня 1899 р., Берлін) [11, 128]), сподівання на успіх („Дав би то бог, щоб я вам від одеситів що-небудь вимантачила. **«Дай боже нашому теляті вовка піймати!»**» (до М. П. Косача, початок листопада 1889 р., Одеса) [10, 37]; Хотілось би знайти якого талановитого публіциста на Україні і «втрутити» його в се. Я думаю... але знов-таки – **«не кажи гоп, поки не вискочиш»**» (до М. І. Павлика, 7 червня 1899 р., Берлін) [11, 127]), очікування обіцяного („Воно-то правда, що про тії сорочки ти мені можеш сказати знамениту приказку: **«Чиї би телятка мичали...»**...» (до М. П. Косача, вересень 1889 р., Колодяжне) [10, 34].

Леся Українка використовує також нетрадиційний спосіб введення цитат, що виявляється, зокрема, у відсутності виразного розмежування власної і чужої інформації, почасти усиченні повної цитати й відсутності вказівки на джерело, а почти – й автора цитування, наприклад: „Добре мені тут **«в санаторії на Новім світі»**, як каже п. Ольга” (до родини Косачів, 28 квітня 1901 р. Чернівці) [11, 223], „На вид дуже здоровий (**«розбійницький вигляд»**, – каже **Маковей**)...” (до родини Косачів, 28 квітня 1901 р., Чернівці) [11, 224], „Згадували теж і про когось, **Франко** дуже хвалив чиесь **«Під голим небом»**, тільки казав, що там **«тих ідіотів забагато»**...” (до О. Ю. Кобилянської, 1 серпня 1901 р., Буркут) [11, 262], „Але діло в тім, що твого заказного листа я отримала тільки в день виїзду з Чернівець, бо **Жаб'є** справді **«остатня пошта в Європі»**, як жартує папа...” (до О. П. Косач (сестри), 20, 24 вересня 1901 р., Київ) [11, 278].

А отже, графічні засоби відіграють надзвичайно важливе значення в семантичній та комунікативній організації епістолярного тексту. Найчастіше такі одиниці слугують вирізненню важливої інформації. Посередництвом лапок вводиться в листи інтекстова інформація, представлена в епістолярній спадщині Лесі Українки як рідною, так і чужими мовами, здебільшого – російською, італійською, польською, латинською, французькою та німецькою. За допомогою лапок актуалізовано також значну кількість власне авторських

неологізмів, які відтворюють особливості її родинного та товариського спілкування.

Література:

1. Власенко В. В. Мовна особистість Лесі Українки в епістолярному дискурсі // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». - Т. 25 (64). - № 1. - Ч. 2. - С. 349-354. URL:

http://science.crimea.edu/zapiski/2012/filologiya/uch_25_1_p2fn/index.html. (дата обращения: 14.01.2014).

2. Волощук І. І. Графічні способи маркування іронії (на матеріалі англomовної художньої прози) // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки. - 2012. - №1. - С. 84-87.

3. Елина Е. А. Семиотика рекламы // Электронная библиотека URL: <http://book-online.com.ua/read.php?book=3754&page=39>. (дата обращения: 14.01.2014).

4. Журтова О. А. Роль авторской графики в просодической реализации информационной структуры художественного текста (на материале англоязычной художественной прозы второй половины XX века): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. - М., 2005. - 19 с.

5. Український правопис / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України; Інститут української мови НАН України. - К.: Наук. думка, 2010. - С. 180-182.

6. Українка Л. Зібрання творів: у 12 т. - Т. 10. - К.: Наук. думка, 1978. – 542 с.

7. Українка Л. Зібрання творів: у 12 т. - Т. 11. - К.: Наук. думка, 1978. – 480 с.

Стаття надіслана: 07.02.2014 р.

© Приходько Н. С.